

УДК 1(091):291.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.10>**М. І. Дуб**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1958-3050>*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук
Карпатського університету імені Августина Волошина***І. Р. Надюк**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-0481-9160>*аспірант кафедри богослов'я, філософії та гуманітарних наук
Карпатського університету імені Августина Волошина*

ПРИРОДНЕ БОГОСЛОВ'Я В ІСТОРІЇ СВІТОВОЇ ФІЛОСОФІЇ

Постановка проблеми. Термін «богослов'я» походить від таких грецьких слів як Θεός (Theos), що слід тлумачити як «Бог» та λόγος (logos) «слово». Відтак під богослов'ям можемо розуміти «слово, роздуми чи дискусії про Бога», або іншими словами «вчення про Бога». Необхідно зауважити, що майже усі тлумачення поняття «богослов'я» є доволі обмеженими та умовними. Низка науковців, і серед них чимало богословів, філософів чи релігієзнавців корелюють поняття «богослов'я» з тими чи іншими процесами та питаннями щодо пізнання Бога, незалежно від того яка конкретно релігія мається на увазі. Але також варто зазначити, що далеко не усі учені підтримують думку про те, що Бог стає тим об'єктом та предметом, що досліджується лише богословами.

У цьому контексті Р. Терлецький пише, що: «Враховуючи те, що Україна на сьогодні – поліконфесійна держава з великим відсотком віруючого населення, а церква проявляє себе як потужна структура громадянського суспільства, Міністерством освіти разом з представниками церков доцільно було б розробити курс духовно-морального спрямування і запровадити предмет з історії та філософії української духовності, який має стати фундаментом для формування основ громадянської свідомості з обов'язковим означенням власної національно-історичної та культурної самобутності» [1, с. 589–590].

У свою чергу, говорячи про природне богослов'я як особливу дисципліну яка має власну методологію, необхідно зазначити, що її основні постулати формувалися упродовж багатьох століть та були започатковані ще у грецькій філософській культурі. Тож щодо статусу природного богослов'я сучасні науковці-теологи мають багато цікавих та оригінальних думок, хоча сьогодні задекларована проблематика проаналізована та досліджена не достатньо. Тому варто критично переосмислити феномен трансформації природного богослов'я у тих чи інших культурно-історичних періодах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення задекларованої проблематики зверталися такі науковці як Б. Завідняк, Ю. Коваленко, Я. Ношин, І. Фенно, Г. Христокін, Н. Хром'як, Терлецький Р. та багато інших.

Так, Н. Хром'як аналізує природне богослов'я К. Барта. Ю. Коваленко розглядає перспективи подальшого розвитку та застосування методологічного апарату православ'я. Я. Ношин демонструє взаємозв'язок філософського та теологічного дискурсів на прикладі діяльності Е. Левінаса. І. Фенно торкається питань екологічного мислення. Г. Христокін здійснює філософський аналіз теології.

Мета статті полягає у дослідженні феномену природного богослов'я в історичному контексті з метою з'ясування його основних постулатів.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про виникнення богослов'я насамперед потрібно зазначити, що цей факт пов'язують з відповідними традиціями які мали місце у філософії Стародавньої Греції, адже саме там отримали свій подальший розвиток стрижневі теологічні концепти минулого. Відомо, що спочатку теологами називали поетів чи навіть жерців які в різноманітний спосіб оспівували тих чи інших богів. Але попри усе, спочатку саме у старогрецькій культурі філософія як любомудріє займалася дослідженням таких глобальних питань як проблема першопочатку, космосу, Логосу тощо.

Натомість у Середньовіччі поняття теології широкого застосування не отримало, а основними складовими які наповнювали змістом християнську традицію були різного роду філософсько-богословські доктрини отців церкви які намагалися знаходити відповіді на низку нагальних теологічних питань. Тож сам термін «теологія» остаточно формується в схоластичних ученнях XIII століття, якраз після того коли у провідних європейських університетах почали відкриватися саме теологічні факультети. Причому під теологією як правило розуміли таке вчення про Бога, що зміс-

товно відрізнялося від основоположних висновків філософії та науки.

Також наголосимо, що починаючи від доби пізньої схоластики, богослов'я доволі умовно, але поділили на три площини (залежно від трьох форм одкровення), а саме: філософську, яка залучала у свій зміст питання природи та вихідні положення загального одкровення; догматичну, де піднімались питання надприродного, особливого одкровення та містичну площину, де якраз і досліджували особисте одкровення. Слід зауважити, що природна теологія розглядалася як сфера теоретизування про Бога як Благо чи Абсолют. Причому тут уже напряду залучався методологічний потенціал філософії.

Зазначимо, що надприродна теологія чи догматичне богослов'я, що головним чином зосереджувалася на бездоказовій вірі, займалася впорядкуванням догматів та удосконаленням церковної доктрини. Своєю чергою популяризатори містичної теології чи містичного богослов'я пробували зрозуміти та у подальшому передати мовою символіки різного роду переживання містиків.

Вважаємо, що також доречно буде зауважити, що богослов'я як одну з логічно-раціональних форм релігійних шукань слід розпредмечувати через низку критеріїв, методологічний інструментарій, а також різноманітні форми які є принципово відмінними від решти векторів людських шукань, таких як філософія, релігієзнавство, містика тощо.

Відтак богослов'я, як специфічний дискурс зі своїм категоріальним апаратом та власним змістовним наповненням, безпосередньо пов'язане з релігійним досвідом, актами віри, обрядовістю та моральністю. Тож висновуємо, що богословський дискурс теж можна вважати свого роду знанням, а його конфлікт із хрестоматійною наукою слід розуміти як результат заперечення богослов'я як однієї з площин раціональної форми пізнання. Адже богословське знання не проводить дискурсивний аналіз тих чи інших понять, або предметів віри, а приймає та захищає їх на апріорному рівні, де, тим не менше, присутня специфічна раціональність яка покликана виконувати чітко поставлені завдання, на кшталт пояснень різноманітних священних текстів, формулювання релігійних концептів та сенсів. У цьому контексті Г. Христокін зазначає, що: «...теологія є продуктом західної культури, яка пройшла довгий шлях розвитку в домодерні, модерні та постмодерні часи. Її витокami була біблійна традиція, яка визначила умовою релігійної мови одкровення, отримане від єдиного, персонального, розумного і вільного Творця, який не лише творить світ, але й опікується спасінням людства, посилаючи обраному народу Закон, пророків, Месію, священне Писання» [2, с. 129].

Тож для більш об'єктивнішого засвоєння та дослідження стрижневих християнських концептів про Бога, Церкву чи людину богослов'я слід тлумачити як деяку систему богословських дисциплін, що тісно переплетені між собою. Якщо, для прикладу, поглянути на визначальні площини сучасної теології, то побачимо там біблійне богослов'я, що насамперед займається дослідженням історії Святого Письма, а відтак його тлумаченням, що ґрунтується на основі творів святих отців, а також знаних богословів християнства; догматичне богослов'я яке розкриває основний зміст догматів Церкви, іншими словами богооткровенних і незмінних істин віри; моральне богослов'я, що пояснює сутність основоположних моральних принципів християнства і духовних векторів еволюціонування людини; християнську апологетику яка займається обґрунтуванням християнського віровчення з подальшим його захистом в наукових дискусіях а також інтелектуальній полеміці; літургічне богослов'я, що займається дослідженням богослужіння Церкви і його значенням на шляху спасіння кожного християнина.

Стосовно природного богослов'я зазначимо, що цей термін (*theologia naturalis*) був введений римським ученим енциклопедистом та письменником Марком Варроном. Тож насамперед, говорячи про природне богослов'я, слід зазначити, що названу галузь богослов'я потрібно дефініціювати як вивчення Бога крізь призму природи, а саме через спостереження за природою, тоді як «надприродне» богослов'я зазвичай розуміється як богоодкровення. Відтак, позаяк процес дослідження природи є безумовно заняттям ірраціональним, до сфери природного богослов'я ми цілком можемо віднести такі галузі людської діяльності як філософія чи логіка з їх категоріальним апаратом на кшталт понять, суджень чи умовиводів, послуговуючись якими ми і намагаємося саме у такий спосіб пізнати Бога.

В історії світової культури проблему природного богослов'я почали досліджувати уже в античні часи. Так Платон у низці своїх творів писав про проблеми світової душі та блага. Для прикладу, платонівські ідеї у цьому контексті слід трактувати як своєрідні проєкції вищої ідеї блага, або істинного буття, які у розумінні Платона були не стільки категоріями філософії, скільки стрижневими концептами його концепції релігії загалом. Відтак бачимо, що тема блага присутня у багатьох творах філософа, навіть тих які були тематично далекими від неї. Можемо висувати, що практично усі сюжетні лінії Платона об'єднуються через ідею блага та у кінцевому результаті приводять читача до центральної проблеми його філософії – проблеми ідеї як такої. Але у самій задекларованій проблемі помітна присутність

моральності яка розглядається у тому чи іншому контексті [3].

Апелювання грецького філософа саме до ідеї блага можна трактувати як його спробу подолати певні перешкоди, що виникали на шляху вивчення окремих одиничних парадигм чи проявів блага. На відміну від тих, або інших конкретних чеснот, саме благо Платон пов'язує уже не зі світом людини, а зі світом богів. Благо, на думку мислителя, має божественне походження та завжди носить позитивний посил, тоді як ті чи інші негативні прояви пояснюються Платоном лише у контексті людини. Тож саме завдяки ідеї блага філософію Платона можемо розглядати як один з перших проявів ідеалізму.

Аристотель у своїй праці «Метафізика» подає систематизований опис Бога, пишучи, що саме він є першопричиною світового ладу. Тож перші спроби філософування у мислителя перетинаються із теологією. Грецький філософ зазначає, що, виступаючи формальною причиною, Бог у цьому контексті є сумою усіх можливих надприродних чи метафізичних сутностей. Про Бога Аристотель пише, що він є деякою сутністю, нерухомою та вічною, більше того – відокремленою від тих чи інших емпіричних речей. Будучи першою рушійною причиною, Бог усьому дає першопштовх, а сам при цьому перебуває нерухомим. Тож Аристотель слушно зазначає, що усі сутності про які ми можемо запевнити, що вони рухаються, повинні приводитись у рух кимось іншим. Логічно розмірковуючи, це інше саме ніяк не може бути рухомим, адже для його руху був би потрібен інший першодвигун, що знаходився б поза межами першого. Якщо йти таким шляхом, отримаємо деяку нелогічну безкінечність.

Натомість в патристиці проблему природної теології чи іншими словами природного споглядання трактували як деякий найвищий щабель філософського знання де розглядалися такі поняття як «логос» чи «ідея», що пояснювалися крізь призму природи. Тож споглядання такого роду подавалося як одне з природних завдань людини.

У свою чергу Августин Блаженний, пишучи про екстатичне єднання, що отримало свій розвиток також і в традиціях неоплатоніків, протиставляє йому вчення про істинну природну теологію. Відтак філософ порівнює різні галузі богослов'я. Так, природній частині богослов'я мислитель протиставляє цивільну (*civilis*) та вигадану (*fabulosa*). Саме тому він вкладає у *theologia naturalis* дещо інший зміст. Філософське вчення яке займається вивченням богів Августин називає природним тому, що воно описує істинний стан речей, а відтак має усі підстави називатися істинним. Можемо зробити висновок, що у цьому контексті філософ такого роду богослов'я пояснює як намагання

зрозуміти природу Бога Творця саме через його творіння. Тож своїми пошуками та подальшими висновками Августин дав певний поштовх для подальших досліджень природного богослов'я.

Зазначимо, що подібний поділ богослов'я на природне і богоодкровенне можемо помітити також у середньовічного мислителя Томи Аквінського, який наголошував, що людині для пізнання Бога достатньо лише самої природи. Тож споглядаючи ті чи інші її закономірності можемо зрозуміти божественні істини. Але паралельно філософ підкреслював деяку другорядність людської раціональності, особливо коли її порівнювати з істинами одкровення. У цьому контексті бачимо звиклий для середньовічної філософії поділ на істини розуму, та істини одкровення, де однозначно пріоритетнішими будуть саме істини які мають божественне походження. Мислитель доволі тактовно демонстрував різницю між знаннями які людина може отримати шляхом залучення природного розуму та тими, які здобуваються за допомогою тих чи інших доктринальних принципів. Адже, за твердженням філософа, істини які людина одержала саме від природи є первинними по відношенні до положень віри. Іншими словами, шлях раціоналізму здатний направити індивіда до віри, але жодним чином не може її замінити. Слід також зазначити, що наступники Томи Аквінського використали та у дечому розширили його розмірковування із задекларованої проблематики.

Вольтер, філософ пізнішої доби, в принципі не сприймав християнське одкровення, не дивлячись на той факт, що він був прибічником теїстичного природного богослов'я. У цьому контексті можемо виокремити ще один аргумент стосовно того, що багато філософів послуговувалися саме природним богослов'ям з метою пошуку даних щодо властивостей та природи Бога. Причому помічаємо деякий дисонанс висновків адептів природного богослов'я з виразниками богослов'я ортодоксального.

Як приклад можемо згадати філософську доктрину Спінози, а саме ту її частину яка безпосередньо стосується вчення про Бога. Ознайомившись із думками філософа побачимо, що висновки до яких він приходив зовсім не корелюються із теологією представників тогочасного юдаїзму та християнства.

Слід зазначити, що своєрідним опонентом до природного богослов'я є такий напрям як натуралізм. Низка дослідників під цим поняттям розуміє процес вивчення людиною тих чи інших природничих наук, а також його ще використовують для ілюстрації протилежності з апологетами надприродного. Але далеко не усі натуралісти заперечують наявність нефізичних станів чи процесів, хоча справедливим буде наголосити, що

переважна більшість прихильників натуралізму усе ж таки стоять на захисті примату фізичного, пишучи у цьому контексті, що не існує процесів та окремо узятих речей які могли б бути нефізичними. Тут можемо звернутися до Ч. Таліаферро який, посилаючись на Р. Докінза, порівнює терміни «атеїст» та «філософський натураліст». У цьому контексті сам Р. Докінз зазначає, що це людина, яка вважає, що поза межами природного чи фізичного світу нічого не існує, що немає ніякого надприродного розумного Творця, який прихований поза Всесвітом, що ми спостерігаємо. Душа не переживає тіло і чудеса, окрім ще не пояснених природних явищ, не відбуваються самі по собі, спонтанно. Тож якщо стається та чи інша подія, що якимось чином виходить за межі природного, то у нашому теперішньому, обмеженому розумінні світу, ми сподіваємося відшукати розгадку і включити її в перелік природних явищ. Отже бачимо, що у Р. Докінза естетичне сприймання індивідом світу природного (фізичного) виступає більш точнішим тоді, коли маємо деякий відхід від природного богослов'я.

Можемо також згадати агностиків, атеїстів та фідеїстів як опонентів до стрижневих концептів природного богослов'я. Так агностики стоять на позиціях заперечення можливості об'єктивного пізнання, зазначаючи, що ті чи інші природні здібності індивідів не можуть претендувати на досягнення успіхів стосовно виправдання низки позитивних чи негативних вірувань, а отже тим самим спростовують феномен віри як такий. Але справедливим буде зазначити, що і серед агностиків є деякі розбіжності. Адже дехто з них зазначає, що за допомогою раціонального пізнання в принципі можливим є виправдання феномену подібних вірувань, тоді як інші констатують, що розумові характеристики людини жодним чином не спромоглися б виконати такого роду завдання.

У свою чергу фідеїсти насамперед стоять на засадах віри, залишаючи тим самим раціональні шляхи пізнання істини дещо на манівцях. Так, відомий філософ та математик Блез Паскаль, пишучи про природне богослов'я, наголошував на тому, що стрижневі положення ірраціонального пізнання ніяк не корелюються з істинами божественного одкровення. Таке твердження філософа цілком вписувалося у доктрину подвійної істини.

Натомість атеїсти, пишучи про пізнання Бога, у цілому погоджувалися з представниками попередніх напрямів, наголошуючи на неможливості застосування природних механізмів аналізу у даному питанні. Але тим не менше вони стверджували, що саме за допомогою розуму можна сумніватися в існуванні Бога [3].

Говорячи про інші напрями і течії то, для прикладу, представники деїзму спиралися тільки на природне богослов'я у пізнанні Бога, аж до абсо-

лютного заперечення особливого одкровення, адже вони вважали, що Бог лише на початку творіння особливим чином втрутився у перебіг космічних та земних процесів, давши Землі перший імпульс для руху та окресливши основні закони для її подальшого функціонування, в подальшому ж Творець ніби самоусунувся. Таким чином для деїста жодним іншим чином пізнати Господа неможливо, лише як через спостереження та подальше розпредмечення природи, а отже потреба у Біблії як такої відпадає. Так, Т. Джефферсон, який саме був деїстом, буквально витравив усі нагадування про чудеса з власної Біблії. Здійснивши такий крок, він тим самим прагнув бачити у ній лише природне богослов'я.

Представники романтизму загалом визнавали основні принципи природного богослов'я, але, тим не менше, вони також наголошували на приматі емоціональної складової індивіда над його раціональною стороною. Але попри те, романтики також популяризували різноманітні прояви та трансцендентність самої природи.

Стосовно сучасного розуміння терміну «природне богослов'я», можемо констатувати що зараз відбувається спроба підсумувати усе попереднє знання з тих чи інших наукових векторів будь то філософія, релігія, історія тощо. Відтак сучасне природне богослов'я має на меті вибудувати деяку всеохоплюючу реальність, яка залучає у свій зміст не лише Бога, а й саму людину.

Висновки. Говорячи про природне богослов'я насамперед хочемо зазначити, що це специфічний феномен який має напрацьовану власну методологічну базу та виник ще в період античної культури. Тому упродовж багатьох століть даний феномен трактували доволі багатовекторно та подекуди специфічно.

Так, у філософії Стародавньої Греції, природне богослов'я розглядали через такі поняття як Благо, Деміург чи світову душу. А власне термін «теологія» започаткували ще представники стоїцизму, з метою вивчення того, що слідує після фізики як учення про природні процеси та етики як учення про моральні характеристики індивіда.

Стосовно самого терміну «природне богослов'я» вважається, що його запропонував відомий римський письменник, учений-енциклопедист М. Варрон. Тож у грецькій патристиці природне споглядання, чи природна теологія розумілася як вища ступінь філософського знання.

Відтак стосовно самого статусу та змістовного наповнення природного богослов'я і серед сучасних дослідників є багато різноманітних думок та тверджень. Для кращої ілюстрації вищезазначеного, наведемо низку підходів щодо смислового наповнення феномену природного богослов'я. Так, К. Вебб зазначає, що очевидно природне богослов'я має доволі тісно співпрацювати з при-

родною релігією адже, на противагу етичній філософії, де піднімаються питання стосовно взаємин між індивідами, природна філософія фактично співзвучна із самим природознавством.

Натомість Дж. Мак-Клендон розуміє природне богослов'я як прагнення вибудувати таке вчення про Бога, яке б спиралося виключно на раціональні та емпіричні складові, проігнорувавши, тим самим, такі феномени релігії як віра та містичне одкровення.

У свою чергу М. Суддудт переконаний, що природне богослов'я стосується того, що по суті може бути відомо, або може бути задекларовано про існування та саму природу Бога, шляхом залучення розуму та того, що зветься природними пізнавальними здібностями.

Але не зважаючи на таке розмаїття думок та підходів, хочемо наголосити, що сучасні дослідники цього феномену прагнуть залучити увесь присутній фактаж для досягнення більш об'єктивної картини у цілому.

Література

1. Терлецький Р. Проблема викладання релігієзнавчих наук в українських навчальних закладах. Актуальність впровадження ідеологічних засад в школах післявоєнної України та світова практика (на прикладах Німеччини, Польщі, Ізраїлю, Франції, США, Китаю, Фінляндії та Туреччини). *Науковий вісник ужгородського національного університету*. 2023. № 80. С. 588–595.

2. Христокін Г. Предметне поле теології: філософсько-релігієзнавчий аналіз. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова*. 2020. № 42 (55). С. 126–136.

3. Хром'як Н. Л. Вчення про природне богослов'я Карла Барта і його рецепція у сучасній богословській думці : дис. : к-та філос. наук: 09.00.14 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 219 с.

Анотація

Дуб М. І., Надюк І. Р. Природне богослов'я в історії світової філософії. – Стаття.

Можемо констатувати, що проблеми релігії, моралі, добра та милосердя наскрізно проходять крізь увесь історичний розвиток людства. Саме тому задекларовані концепти були та залишаються вкрай актуальними в усі часи, а сьогодні, в силу зрозумілих причин, їм повинна бути приділена надзвичайна увага.

Встановлено, що природне богослов'я слід розглядати як особливу дисципліну, що має власну методологію. Виявлено, що стрижневі її складові формувалися упродовж багатьох століть та були закладені ще у грецькій філософській культурі. Але не зважаючи на той факт, що стосовно феномену природного богослов'я сучасні науковці-теологи мають багато цікавих та оригінальних думок, усе ж таки сьогодні задекларована проблематика проаналізована та досліджена ще не

достатньо. Саме тому варто критично переосмислити феномен трансформації природного богослов'я в різноманітних культурно-історичних періодах.

У статті охарактеризовані основні підходи щодо тлумачення змісту природного богослов'я, починаючи від античних часів і закінчуючи сучасністю.

З'ясовано, що богослов'я як одну з логічно-раціональних форм релігійних шукань слід аналізувати та пояснювати через низку критеріїв, методологічний інструментарій, а також різноманітні форми які є принципово відмінними від решти векторів людської діяльності, таких як філософія, релігієзнавство, містика тощо.

Відтак, вивчаючи та аналізуючи різноманітні підходи та думки стосовно природного богослов'я, можемо висувати, що сучасні дослідники задекларованого феномену прагнуть залучити увесь присутній фактаж для досягнення більш об'єктивної картини у цілому.

Ключові слова: Бог, природне богослов'я, теологія, філософія, релігійна філософія, догматичне богослов'я, релігійний досвід.

Summary

Dub M. I., Nadiuk I. R. Natural theology in the history of world philosophy. – Article.

We can state that the problems of religion, morality, goodness and mercy run through the entire historical development of mankind. That is why the declared concepts were and remain extremely relevant at all times, and today, due to obvious reasons, they should be given extreme attention.

It is established that natural theology should be considered as a special discipline with its own methodology. It was revealed that its core components were formed over many centuries and were laid down even in the Greek philosophical culture. But regardless of the fact that modern theological scientists have many interesting and original opinions regarding the phenomenon of natural theology, still today the stated problems have not been sufficiently analyzed and researched. That is why it is worth critically rethinking the phenomenon of transformation of natural theology in various cultural and historical periods.

The article describes the main approaches to the interpretation of the content of natural theology, starting from ancient times and ending with modern times.

It has been found that theology as one of the logical and rational forms of religious pursuits should be analyzed and explained through a number of criteria, a methodological toolkit, as well as various forms that are fundamentally different from the rest of the vectors of human activity, such as philosophy, religious studies, mysticism, etc.

Therefore, studying and analyzing various approaches and opinions regarding natural theology, we can conclude that modern researchers of the declared phenomenon seek to involve all the facts present in order to achieve a more objective picture as a whole.

Key words: God, natural theology, theology, philosophy, religious philosophy, dogmatic theology, religious experience.